

2. Верещагин Е.М. Почему Библия называется Библией и сколько в ней книг. //Азия и Африка сегодня. -М.: 1993. № 7. -С.40-45.
3. Гак В.Г. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французским). // Вопросы языкознания. - М.: 1997. № 5. -С. 55-65.
4. Грановская Т.М. Словарь имён и крылатых выражений из Библии. -М.: АСТ, Астрель, 2003. -С. 288.
5. Дубровина К.Н. Библейские фразеологизмы в русской и европейской культуре. -М.: «Флинта-Наука», 2012. -С.264.
6. Дубровина К.Н. Энциклопедический словарь библейских фразеологизмов - М.: «Флинта- Наука», 2010. -С. 808.
7. Загот М.А. Ищите и найдёте или Англо-русский словарь библеизмов для всех и каждого. - М.: «Р. Валент», 2004. -С. 280.
8. Каминская Е. В. Фразеология библейского происхождения во французском и русском языках. Авт. дис... к.ф.н. СПб., 2004. -С. 23.
9. Климович Н.В. Библеизмы в художественном тексте. Авт. дис... к.ф.н. – Красноярск: 2010.-С. 21.
10. Корнеева А.П. Английские фразеологические единицы библейского происхождения в языке и речи. Авт. дис... к. ф. н. - М.: 2009, -С.18.
11. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. -М.: «Высшая школа», 1996. -С.381.
12. Мендельсон В.А. Фразеологические единицы библейского происхождения в английском и русском языках. Авт. дис... к.ф.н. -Казань: 2002, -С. 18.
13. Назарова И.П. Функционирование библеизмов в русском и немецком языках и лингвопрагматические особенности вариантов перевода. Авт. дис... к.ф.н. -Краснодар: 2001.
14. Оноприенко С. Библеизмы современного русского языка. Авт.дис... к.ф.н. -Воронеж: 1997, -С.18.
15. Семёнова Е.С. Библеизм как средство речевого воздействия. Автореф. дисс... к.ф.н. -Тверь: 2003, -С.19.

РЕЗЮМЕ

Мақолада илмий-назарий адабиётларда келиб чиқиши библиевий ёки диний маркерланган фразеологик бирликларни (ДМФБ) белгилашда қўлланилувчи турли хил номинациялар ва ушбу тил бирликларини таҳлил қилишга қаратилган классификациялар ўрганиб чиқилган. Илмий-назарий адабиётда ДМФБларни белгилашда турли терминлар қўлланилади. Уларни таҳлил қилишга қаратилган турли классификациялар ишлаб чиқилганлигича қарамасдан, уларнинг асосий қисми ушбу лингвистик феноменларнинг келиб чиқишини ўрганишга қаратилган ва ушбу мураккаб бўлган лисоний бирликларнинг бир қисмини ёритади холос. Мақолада ушбу лисоний бирликларни ДМФБ сифатида эътироф этиш ва уларни турли хил классификацион критерийларга асосан таҳлил этиш таклиф этилади.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены различные терминологические обозначения и подходы к классификации религиозно маркированных фразеологических единиц (РМФЕ), под которыми понимаются ФЕ библейского происхождения и ФЕ, содержащие религиозно-маркированный компонент. В лингвистической литературе используется ряд терминов для обозначения этой языковой единицы и предлагаются различные классификации, каждый из которых освещает лишь тот или иной аспект изучения данного лингвистического феномена и направлены в основном на выявление происхождения библеизмов. В статье предлагается обозначить эти языковые единицы термином РМФЕ, а также возможные типы критерии их анализа.

SUMMARY

The article considers different terminological nominations and approaches to the investigation of religiously marked phraseological units (RMPH). RMPH are phraseological units of biblical origin and phraseological units that have religiously marked component. The analysis of theoretical literature has shown that many terms are used to denote this linguistic phenomena. The classifications that are worked out highlights only some aspects of this linguistic phenomenon and mostly devoted to the etymological classification of RMPH. The article regards this phenomena as RMPH and offers several criteria for their analysis.

НЕМИС ХӘМ ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛЛЕРИНДЕ МОДАЛ СӨЗЛЕР

У.Ихласов – үлкен оқытушы

Әжанияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

И.Ихласов - ассистент оқытушы

ҚРХБХҚТОҚАИ

Таянч сўзлар: семантик хусусиятлар, аниқлик, гумон, умумий баҳо, яқунлаш, инкорлаш, тасдиқлаш.

Ключевые слова семантические особенности, ясность, сомнение, общая оценка, заключение, опровержение, утверждение.

Key words: the semantic peculiarities, clarity, doubt, the general estimation, conclusion, disclaimer, statement.

Тиллерди салыстырып үйрениў-хәзирги дәўир тил билиминде әҳмийетли мәселелердин бири. Оқыўшылар шет тилиниң морфологиялық қурылысын толық хәм терең өзлестириўи ушын олар ең алды менен өз ана тилиниң грамматикасын жетерли дәрежеде билиў шәрт.

Модаль сөзлер еки тилде де сөйлеўшиниң билдирген пикириниң анықлығын тәмийинлеўге, айтылған пикирге исеним ямаса гүман, оның шынлыққа сәйкеслигин тастыйықлаў, ямаса бийкарлаў, болжаў хәм тағы басқа да қатнасықларын аңлатады. Атап айтқанда герман тиллер топарына жататуғын немис тили менен түркий тиллер топарына киретуғын карақалпақ тили арқалы усы тиллердин раўажланыў басқышларын тиллер аралық уқасалық хәм айырмашылықларды анықлаў мүмкиншилиги туўылады. Барлық дүнья тиллери сияқлы немис хәм карақалпақ тиллеринде де модаль сөзлерди көпкеп ушыратыўға болады.

Vielleicht wird sie wieder so krank wie im Februar (J.M.Simmel).

Бәлким, ол қайтадан февралдағыдай аўырып қалар.

Бәлким, бул ўақытлары ағам үйге бир жақлардан келген шығар деймен ишимнен (С.Пиржанов.)

Бул мысалларда сөйлеўшиниң пикириндеги гүман аңланып тур. Немис тилинде модаль сөзлерди жақын ўақытларға шекем рәўишлердин бир түри деп есапалап келген.

Салыстырылып атырған тиллерде модаль сөзлер ҳаққында пикирлер бирдей емес. Тилши илимпаз В.Г.Адмони [1:203] модаль сөзлерди морфологиялық, семантикалық, синтаксислик жақтан изертлеп, ол төмендегидей пикир билдирген: Модаль сөзлер рәўишлерден морфологиялық жақтан айырылып турмайды, олар рәўишлерден семантикалық хәм синтаксислик тәрәпинен ажыралып турады, олар гәп ағзасы болып есапланады, себеби олар сөз тәртибине тәсирин тийгизип, гәптин ишинде турады деген пикирди билдирген. Ал О.И.Москальская [3:240] болса олар гәп ағзасы бола алмайды, олар көмекши сөзлерге уқсайды деп көрсетеди.

Модаль сөзлер рәўишлерден төмендегидей өзгешелikleri менен ажыралып турады.

1. Олар бир **составлы** гәп түринде колланылыўи мүмкин.

Leider ging von dem Tage an die Uhr nicht mehr (P.Hebel)

2. Тастыйықлаўшы сораў гәпте бир сөз бенен жуўап қайтарыў мүмкин.

Ist er nach Hause gegangen? **Vielleicht.**

Ол үйге кетип қалды ма? **Бәлким.**

3. Nicht бийкарлаўшысы модаль сөзден кейин турады, ал ол рәўишлерден бурын турады.

Der Gast kommt **sicherlich** nicht. (модаль сөз) Қонақ

бәлким келмес.

Der Gast kommt nicht **sicherlich**. (рәйиш) Қонақ **анық** келмейди.

Биз тилиш илимпазлар В.Г.Адмони, Е.И.Шендельс [4:243] пикирлеріне сүйене отырып модаль сөзлерді төмендегідей топарларға бөлдік.

Қарақалпақ тилинде модаль сөзлерді мәнісі бойынша жеке мәнилі хәм модаль компонентлік сөзлер деп бөледі [2:411].

Биз бул мақаламызда тек ғана жеке мәнилі модаль сөзлер ҳақында сөз жүриттик. Жеке мәнилі модаль сөзлердің қарақалпақ тилинде 10 түри атап көрсетилген [2:410]. Биз немис тилинде олардың төмендегідей топарын ушыраттық.

Олар морфологиялық қурылысы бойынша рәйишлерге уқсайды, бірақ рәйишлер киби өзгермейди.

Модаль сөзлер сөз жасаушы аффикслерді қабыл етпейди хәм рәйишлер менен улыўма сөз жасау моделлерине ийе.

Normalerweise (рәйиш), **möglicherweise** (модаль сөз)

Соның менен бирге модаль сөзлер рәйишлер менен омоним болып та келеди.

Meine Mutter fühlt sich **wohl**! (Мениң анам өзін жақсы сезип атыр) (рәйиш)

Abat kommt **wohl** zu spät. (Абат мүмкин кешигип келер) (модаль сөз)

Олар рәйишлердей болып сапаны билдириўши келбетликлер сыпатында қолланылады.

Das ist ein **sicherer** Weg. (Бул **кәўипли** жол).

Олардың рәйишлерден өзгешелигі олар гәп ағзасы бола алмайды, бірақ олар сөйлеўшиниң ҳақыйқатлыққа қатнасын билдиреди.

В.Адмони, Е.И.Шендельс олардың рәйишлерден айырмашылықлары ҳақында өз пикирлерин билдирген.

Ал қарақалпақ тилинде болса модаль сөзлерді Н.А.Баскаков биринши мәртебе жанапайлар менен бирге бир сөз шақабы деп атаған [2:411]. Модаль сөзлердің сөз шақабы болып қәлиплесіуінде олардың семантикасы айрықша роль ойнайды.

Биз бул мақаламызда немис хәм қарақалпақ тиллериндегі модаль сөзлердің семантикалық өзгешеликлерине тоқтап өтпекшимиз.

Морфологиялық жактан модаль сөзлер өзгермейтуғын сөзлр топарына киреди. Олар айырым морфемаларға ажыратылмайды, сөз өзгертиўши аффикслерді қабылламайды.

Синтаксислик жактан алып қарағанымызда, модаль сөзлер улыўма гәпке ямаса оның бир ағзасына қатнаслы болып келеди хәм олар айтылған пикирге субъективлик баға билдиреди.

Биз модаль сөзлерді мәнісі бойынша төмендегі топарларға бөлдік.

1. Айтылған ой–пикирдің анықлығын тастыйықлап, оған исеним билдириўши модаль сөзлер.

Sicher, es stimmt, natürlich, wirklich, zweifellos, zweifelsohne.

Nein, sie sind **sicher** zu teuer. (Бул **расында да** дым қымбат) (Н.Бöll).

Die Mutter wird **natürlich** nach dem Zeugnis fragen. (Анам **әлбетте** гүәлық сорайды) (J.M.Simmel).

Әлбетте, туўды-питти талабымыз жол болғаннан кейін...деди кәрүанбасы айтажақ сөзиниң изин жутып (С.Пиржанов).

„Ich glaube **ja**“ - sagte sie müde.

„Ich **wirlich**, aber lass mich heute, lass mich allein“ (Н.Бöll).

«**Аўа**, мен исенемен» деди ол шаршаған түрде.

Мен **хақыйқатында да** исенемен, бірақ мени бүгин тыныш қой, мени жалғыз қалдыр.

Ырасын айтқанда дәртлимен, қулағың еситкен ме-

нен көзиң көрмеген соң дүньяның да тап бир қызығы жоқтай, өзиң менен өзиң пүткил дүньядан, барлық адамлардан ажыралып жасап атырған тақылетте сезсең (С.Пиржанов).

2. Гүманды, исенимсізликте, болжаўды билдириўши модаль сөзлер.

Vielleicht, warscheinlich, möglich, höffentlich, wohl, kaum und andere.

Vielleicht glauben sie so? (Н.Бöll). **Бәлким**, сиз солай исенерсиз?

Wahrseinlich hast du Unterricht noch? **Бәлким** сениң еле сабағың бар шығар.

Шамасы, қармақ қалқысындағы жемтикти көрген шығар-аў, дегенімше болған жоқ, қармағымда тыпырышылап бир нәрсе өрденыққа туўлады (С.Пиржанов).

3. Айтылған пикирге эмоциаллық қатнасты билдириўши модаль сөзлер.

Schade, Gott sei Dank, leider, glücklicher weise, zum Glück, zum Unglück.

Zum Glück aber war es bald Abend, wo die sieben Zwerglein nach Hause kamen (Bruder Grimm).

Бахытқа бола, соның арасында кеш болып жети иргежейли үйине келди.

„**Ach Gott**, wo bin ich“ rief es. –«**Әй қудайым** мен қай жердемен»–деп бақырды ол.

Ich beeilte mich. – Ja, **leider** er Herr Hoffman ist abgereisst (T.Mann). Мен асығыспан. –Аўа, **тилекке қарсы** мырза Гофман жөнеп кеткен.

Gott sei Dank, war die Verletzung nicht so schlimm. **Қудайға шүкир** жарақат онша аўыр емес екен.

4. Улыўма баҳаны, жуўмақты билдириўши модаль сөзлер.

Also, folglich, endlich, überhaupt, nämlich, kurz, kurz gesagt, genauer gesagt u.a.

„Du hier? **Also**, wir sind beide im Leben“ (Н.Бöll).

«Сен усы жердесенбе? **Демек**, бизлер екеўмиз де тири екенбиз ғой».

Endlich fiel von der Haustür her Licht in den Flur (Н.Бöll)

Ақырында үйдің қапысынан дәлизге жақты түсті.

„**Naja** – sagte meine rau“ zu dieser Oper Tannhäuser habe ich **überhaupt** keine Lust. (W.Hildesheimer).

Солай ма деди мениң хаялым, Тангаузердегі усы операға **улыўма** барғым келмей тур.

Ақырында ойлана-ойлана ой түбине жете алмаған дийқан затларын ешек арбаға тийеп, бала-шағаларын алып, алыс-алыс елаттағы елсиз бир жерлерге отаў тигип қоныс басыпты (Ертек).

5. Пикирдің айтылуы түрбин, ізбе-излигин билдириўши модаль сөзлер: erstens, zweitens, nächste

Die Lehre aber aus dieser Geschichte ist **erstens**, dass sich keiner, und wenn er sich auch noch so vernehm dunkt, soll bekommen lassen, sich über einen geringen Mann lustig zu machen, und wäre es nur ein Igel. Und **zweitens**, dass es geraten ist, wenn einer freit, dass er sich eine Frau aus seinem Stande nimmt die just so aussieht wie er selbst (B.Grimm).

Бул ертектең үйрететуғыны мыналар:

Бириншиден, хеш ким өзін қанша белгилимен деп есаплауына қарамастан, әпиуайы адамның өзиниң үстине күлиўине жол қоймаў керек.

Екиншиден, сондай мәсләхәт бериледи: Егер ким үйленетуғын болса өзине уқсаған, өзиниң топарындағыға үйлениў керек.

6. Бийкарлаўды хәм тастыйықлаўды билдиретуғын модаль сөзлер. ja, jawohl, nein, keineswegs, doch, keine falls u.a.

„**Ja, ja**“ sagte sie, „ich glaube daran“. „Doch ... Ich hatte auch Angst jetzt nicht mehr (Böll).

«**Аўа, аўа**» деди ол. «Мен оған исенемен бірақ, мен де қорқатуғын едим, ал енди болса қорқпайман».

Können wir dem Fräulein etwas zu essen geben.

„Nein“ sagte die Nonne „ausgeschlossen“

Бизлер кызга жеуге бир нәрсе берсек бола ма?

«Як» деди монахия, «қадаған етилген»

Модаль сөзлер гәпте гәп ағзасы хызметин атқарады.

Олар көбинесе гәптің басында, ортасында, ақырында турыуы мүмкін

„Neuigkeiten?“ fragte Professor Kreuzkamm streng.

„Jawohl, Herr Professor“ sagte Martin (E. Kastner).

«Жаңалықтар» деп сорады профессор Крауцкам катан түрде.

«Ауа, әлбетте профессор» - деди Мартин.

Ist er Jude?

„Er, glaube ich nicht. Seine Frau **wahrscheinlich**. Ich kann übrigens nicht anders sagen, als das es sehr angenehme und feine Leute sind“ (T.Mann).

«Ол еврей ме», мен исенбеймен, **бәлким** оның хаялы. Мен олар жүдә мұлайым жақсы адамлар дегеннен басқа хеш нәрсе айталмайман.

Модаль рәуиши сыпатында:

„Leider“ durfte ich bei dem nächsten Mal nicht mitsingen (H.Fallade). «**Тилекке қарсы**», мен келеси мәртебе бирге қосық айта алмадым.

Гәптің ажыратылған бір бөлеги болып:

„Kann es los gehen?“ fragte der Hase.

„Jawohl“ erwiderte der Igel (B.Grimm).

«Басласақ бола ма?» деп сорады қоян.

«Ауа, **әлбетте**» деди кирпичикен.

Бір сөзден дүзілген гәп болып та ушырасады, бірақ олар сорауға жууап есапланбайды.

„Machst du das immer?“

„Ja“ (G.Gorlich).

Гейпара ұақытлары айтылған пикирдің әхмийетин күшейтип көрсетіу ушын қайталанған түрде қолланылады.

„Nein, nein sagte sie leise als stelosliess“ lass mich bitte – ich bin so müde, dass ich sterben möchte (H Böll).

«**Як, як** деди ол әсте», ол оны босатқан ұақытта – мәрхәмат мени қой, мен сондай шаршадым, өлейин деп

Әдебиетлар

1. Admoni W. Der deutsche Sprachbau. -M - L.: 1966.

2. Авторлар жәмәәти. Хәзирги қарақалпақ әдебий тилинің грамматикасы. –Нөкис: 1994.

3. Moskalskaja O. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. -M.: 1975.

4. Schendels E. Deutsche Grammatik. – M.: 1998.

РЕЗЮМЕ

Мақолада киёсий аспектда немис ва қарақалпақ тилларидаги модаль сўзлар урганилған. Конкрет мисоллар асосида модаль сўзларнинг семантик хусусиятлари кўриб чиқылған. Тадқиқот нәтижасида қиёсланған тилларда модаль сўзларнинг ўхшаш ва фарқли хусусиятлари очиб берилған.

РЕЗЮМЕ

В статье изучаются модальные слова в немецком и каракалпакском языках в сопоставительном аспекте. Рассматриваются семантические особенности модальных слов на основе конкретных примеров. В результате исследования были выявлены сходные и отличительные признаки модальных слов в двух сопоставляемых языках.

SUMMARY

The article is devoted to the study of modal words in the German and Karakalpak languages in the comparative aspect. The authors study the semantic peculiarities of modal words on the basis of concrete examples. In the result of the investigation there were defined the common and distinguishing features of modal words in two comparing languages.

ҚАРАҚАЛПАҚ НАҚЫЛ-МАҚАЛЛАРЫНДА ЖЫЛҚЫ АТАМАЛАРЫНЫҢ КВАНТИТАТИВ-ТИПОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕШЕЛИГИ

Е.Искендерова - таяныш докторант

Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: қарақалпақ мақоллари, чорвачилик лексикаси, отларға доир сўзлар.

Ключевые слова: каракалпакские пословицы, животноводческая лексика, слова относящиеся к названиям лошадей.

Key words: Karakalpak proverbs, cattle breeding vocabulary, words denoting names of horses.

Қарақалпақлар турмысында жылқы ерте ұақытлардан баслап үлкен әхмийетке ийе болған.

Кейинги ұақытта жылқышылық атамалары бойынша илимий мақалалар, илимий жумыслар жазылды.

Бул бойынша Қ.Пахратдинов өзинің кандидатлық диссертациясының жылқышылыққа арналған бөлиминде жылқыны ең алды менен Алтай тауынан Дунай дәр्याсына дейинги жерди мөканлаған көшпели руу-тайпалар қолға үйретип, шаруашылыққа пайда-

турыппан.

Басы тасқа урылып қайтса, оннан үмитленген атана, ел жұртқа не бети менен барады. **Як-як** ол жақлайды, әлбетте жақлап, жарық жүз бенен ауылына қайтады (М.Атажанов).

Улыұмаластырып айтқанда, немис хәм қарақалпақ тиллердеги модаль сөзлердің арасында төмендегидей ұқсаслықларды көриуге болады:

1. Немис тилиндеги мәниси бойынша модаль сөзлердің барлық түрлери қарақалпақ тилинде де ушырасады.

2. Салыстырылып атырған еки тилде де модаль сөзлер менен рәуишлер арасында ұқсаслықлар бар.

Соның менен бирликте айырмашылықларды да атап өтиу мүмкін:

1. Мәжбүрийликти билдириуши компонентлик модаль сөзлер немис тилинде ушыраспайды, олар немис тилине модаль фейиллери аркалы берилип, тийкарғы фейилдің атауыш формасы менен қолланылып, баянлауыштың бир формасы сыпатында көриледі.

„Du **sollst** es toten und mir Lunge und Leber zum Wahrzeichen mitbringen“ (B.Grimm. Aschenputtel).

«Оны сол жерде өлтириуиң **керек**, және соның дәлили сыпатында оның өкпе хәм бауырын алып келип көрсетесен».

2. Қарақалпақ тилинде айырым модаль сөзлер сөз жасаушы аффикслерди қабыл етеди (-сыз, -сиз, -ша, -ше).Көплеген модаль фейиллер тартым, сеплик, бетлик формаларында қолланылады.

Ғақыйқатында да (сеплик формасы) патша қызының сақшылары бизлерди шынар дәрғайына жолатпауы мүмкін (С.Пиржанов).

Соның менен бирге тиллерди салыстырып үйренуи, теориялық материалларды толық өзлестириуге, алған билимлерин әмелиятта дурыс пайдалануға мүмкиншилик туўдырады хәм оқыушыларға тил материалларын жақсы өзлестириуине жәрдем берип қоймастан, оқытушыларға методикалық мәселелерди түсиниуи аңсатластырады.